

Jaradat, Saleh (2020). “Şemseddin Sami'nin 'Kamus-ı Arabî' Adlı Sözlüğünün Sözlük Bilimi Açısından İncelenmesi”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 39, s. 1269-1300.

DOI: 10.21550/sosbilder.672458

Araştırma Makalesi

ŞEMSEDDİN SAMİ'NİN *KAMUS-I ARABÎ* ADLI SÖZLÜĞÜNÜN SÖZLÜK BİLİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Saleh JARADAT*

Gönderim Tarihi: Ocak 2020

Kabul Tarihi: Nisan 2020

ÖZET

Kaşgarlı Mahmut ile beraber 11. yüzyılda başlayan ve bugüne kadar gelişmekte olan Türk sözlükçülük çalışmaları içerisinde Şemseddin Sami'nin çalışmaları büyük bir öneme sahip olmuştur. Şemseddin Sami'nin Türk sözlükçülüğüne getirdiği yenilikler, Kamus-ı Türkî, Kamus-ı Fransevî ve Kamus-ı Arabî gibi yazdığı sözlüklerde kendini göstermektedir. Bu çalışmada, Şemseddin Sami tarafından 1895 yılında yazımına başlanıp tamamlanamayan Kamus-ı Arabî: Arapçadan Türkçeye Mükemmel Bir Lügat adlı Kitabı tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Kamus-ı Arabî bağlamında sözlüğün türü, madde başlarının türü, maddelerin düzenlenmesi, sözlüğün parçacıl yapısındaki yazım, sesletim bilgileri, dil bilimsel bilgiler, tanım yöntemleri, maddelerin köken bilgisi, kullanım bilgisi, tanımda kullanılan örnekler ve sözlük içi göndermeler ele alınarak modern sözlük bilimi açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Şemseddin Sami, Arapça-Türkçe sözlükler, iki dilli sözlükler, Kamus-ı Arabî, Türk sözlükçülüğü*

* Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, salehjaradat@yu.edu.jo

Şemseddin Sami Kamus-ı Arabi, A Study from the View of Lexicology

ABSTRACT

Şemseddin Sami's work has been a great importance in the Turkish lexicography studies, which began in the 11th century with Kaşgarlı Mahmut and continued to develop until today. The innovations that Sami brought to Turkish lexicography show itself in his dictionaries such as Kamus-ı Türkî, Kamus-ı Fransevî, and Kamus-ı Arabî. In this study, we tried to introduce the Kamus-ı Arabî which was written by Şemseddin Sami in 1895 but couldn't be completed. In the context of Kamus-ı Arabî, we examined in terms of modern dictionary science, the type of the dictionary, the type of item head, the arrangement of items, spelling, phonetic information, grammatical information, definition methods, etymological information, usage information, examples used in the definition and cross-reference within the dictionary.

Key words: *Şemseddin Sami, Arabic-Turkish dictionaries, bilingual dictionaries, Kamus-ı Arabî, Turkish lexicography*

Giriş

Türkçe-Arapça sözlük çalışmaları Kaşgarlı Mahmut'un 11. yüzyılda yazdığı Divanü Lugati't-Türk (DLT) ile başlamaktadır. Bilindiği gibi Kaşgarlı Mahmut bu başyapıtta Türkçenin sözvarlığını Arapça ile açıklamıştır ve bu nedenle DLT Türkçe-Arapça yazılmış ilk sözlük olarak kabul edilmiştir. Sonraki dönemlerde Türklerin Arap bölgelerinde, özellikle Suriye ve Mısır'da siyasi varlıklarının güçlenmesiyle beraber doğal olarak Türkçe öğrenme amaçlı Türkçe-Arapça çeşitli sözlükler kaleme alınmıştır.

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra Kuran dili olan Arapçaya büyük ilgi göstermiş, gerek Kuran'ın ve hadislerin doğru anlaşılabilmesi gerekse Arap hâkimiyetinin güçlü olduğu bölgelerde bulunmanın getirdiği bu dili öğrenme zorunluluğundan kaynaklanan bir ihtiyaçla Arapça sözlüklere yönelmişlerdir (Şahin 2004: 2).

Eski dönemlerde kaleme alınan sözlüklerimizin bir kısmı dinî olup, bu sözlüklerde Kuran'da ve dinî kaynaklarda geçen Arapça sözcüklerin Türkçe karşılığı verilmiştir. Bu sözlükler Kuran'ın Türkler tarafından daha kolay okunup anlaşılması için kaleme alınmış özel türde ve tematik sözlüklerdir (Yavuzarslan 2017: 3).

14. yüzyıl ile beraber Arapça-Türkçe arasında sözlükçülük çalışmaları Anadolu sahasında canlılık kazanmıştır. Bu sahada yazılan sözlüklerin ana amacı Kuran'ın dilini öğrenmek ve öğretmek olduğu için Arapça-Türkçe olarak ortaya çıkmıştır. Anadolu sahasında Arapça-Türkçe olarak yazılan eserlerin ilki Kuran'daki kelimelere yoğunlaşan Lügat-ı Feriştioğlu'dur.

Arapça-Türkçe sözlükler merkezlerine iki önemli ana kaynağı alır: Cevheri'nin Sıhah'ı, Firuzabâdi'nin Kamus'u. Bu iki kaynak, kademe kademe lügat ve gramer eserlerinden İbn Düreyd'in Cemhere'si, Mutarrız'ın Mugrib'i, Suyûtî'nin Müzhir'i gibi belli başlı referans eserlerden istifadeyle Osmanlı ilim ve edebiyatının Arapçaya duyduğu ihtiyacı karşılar. Cevheri'nin Sıhah'ı Farsçanın Arapça ve Türkçe cihetinden yazılan sözlüklerde de daima referans olarak kullanılacaktır (el-Vani 2014: 18).

Bu doğrultuda 16. yüzyılda Vankulu Mehmed Efendi, Cevheri'nin Sıhah'ını tercüme ederek Vankulu Lügati'ni Arapça-Türkçe sözlükçülüğüne kazandırmıştır. Ahterî Mustafa tarafından aynı dönemde yazılan Ahterî-i Kebir ise daha geniş bir kaynakçadan faydalanarak ama yine de tercüme usulüyle ortaya konmuştur.

Ahterî-i Kebir'in önsözünde yazar; Sıhah, Düsturü'l-Lüga, Tekmile, Mecmelü'l-Lüga gibi bilinen Arapça sözlüklere başvurduğunu ifade etmektedir (el-Karahisari 2017: 18).

Yukarıda zikredilen eserler gerek madde başı seçiminde gerek tanımlamada Arapça-Türkçe sözlükçülük çalışmalarına hep kaynaklık etmiştir. Şemseddin Sami, Kamus-ı Arabî'de kaynakçayı geniş tutarak

ve modern sözlükçülük ilkelerine uyarak bu alanda yazılan geçmiş sözlüklere göre çeşitli yeniliklere sahip bir sözlük ortaya koymaya çalışmıştır. Bu makalede Sami'nin bu eseri ele alınarak eserin sözlük bilimi açısından incelenmesi amaçlanmaktadır.

1. Kamus-ı Arabî

Kamus-ı Arabî: Arabîden Türkçeye mükemmel lügat kitabı, Şemseddin Sami tarafından 1895 yılında neşrine başlanan Arapça Türkçe iki dilli bir sözlük. Eserin toplam sayfaları 504 olup (cenbu) maddesine kadar devam etmektedir. Sözlüğün madde sayısı 8942'dir.

Şemseddin Sami, Servet-i Fünûn'daki "Kamus-ı Türkî ve Kamus-ı Arabî" başlıklı makalesinde, eserin neşrinin ortaya çıkan bazı engeller nedeniyle geçici olarak durdurulduğunu belirtmiştir (Sami 1315: 307).

(Cim) harfinin evahirine dek 63 cüzi yani 500 sahifesi neşir olunan bu kitabın iki cildinin kâğıdı mevcut olup mahall-i tevzii olan dükkânın dahi kirası verilmekte olduğu hâlde bazı avârizdan satışında görülen sekte ve hasbe'z-zaman masarif-i tabiiyesinin tedarikince tesadüf olunan müşkilât kitab-ı mezkûrun neşrini muvakkaten tatil etmek mecburiyetini tevhit etmişti.

Yazar tarafından tamamlanamayan bu sözlüğün kelime kadrosu çok geniş olmakla beraber eserin en önemli özelliği, dönemin sözlükçülük alanındaki yenilikleri benimsemesi ve uygulamasıdır. Şemseddin Sami, sözlüğün beklenen hacmiyle ve benimsediği yeni usul (tarz-ı cedit) ile ilgili şunları yazmıştır:

Lisân-ı Arabî'nin bizim için derece-i lüzum ve ehemmiyeti cümlece müselleme olduğu hâlde bu lisandan Türkçeye mütercem tarz-ı cedit üzere güzel bir tertip ve nizamda mürettep ve mükemmel bir lügat kitabı bulunmadığına öteden beri nazar-ı teessüfle bakarak nihayet bundan üç sene mukaddem "Kâmûs-ı Arabî" unvanıyla her cihetçe mükemmel ve muntazam ve Firûzabâdî'nin Kâmûsu muhteviyâtının bir buçuk misli lügati havi olmak üzere Arabîden

Türkçeye bir lügat kitabı neşrine başlamışım (Şemseddin Sami 1315: 307).

2. Kamus-ı Arabî'nin Sözlükbilimi Açısından İncelemesi

2.1. Sözlüğün Türü

Sözlükçülük ve sözlük değerlendirme çalışmalarında sözlükler belirli ölçüt ve özelliklere göre sınıflandırılmaktadır. Ahmed Mukhtar Omar bir sözlüğün türünü belirlemek için 9 kategori ve alt kategori tayin etmektedir (Omar 2009: 35):

Sözlüğün çıkış noktasına göre	1. Abecesel sözlükler. 2. Tematik sözlükler.
Madde başlarının sıralamasına göre	1. İlk harfe göre alfabetik sözlükler. 2. Son harfe göre alfabetik sözlükler. 3. Harfleri ses mahrecine göre sıralanan sözlükler. 4. Taklip sistemine göre sıralanan sözlükler.
Kapsamına göre	1. Genel sözlükler. 2. Özel sözlükler.
Dil sayısına göre	1. Tek dilli sözlükler. 2. İki dilli sözlükler.
Kullanıcıların yaşına göre	1. Çocuk sözlükleri. 2. Okul sözlükleri. 3. Üniversite öncesi sözlükleri. 4. Üniversite sözlükleri. 5. Büyüklerin sözlükleri.
Boyutuna göre	1. Büyük sözlükler. 2. Orta sözlükler. 3. Kısa sözlükler. 4. Cep sözlükleri.
Zaman eksenine göre	1. Eş zamanlı sözlükler. 2. Art zamanlı (tarihi) sözlükler. 3. Belli bir dönemin sözlükleri.
Sözlük kullanıcısının diline göre	1. Kullanıcının diliyle tek dilli sözlükler. 2. Yabancıların sözlükleri.
	1. Basılı sözlükler. 2. Elektronik sözlükler.

Ortamına göre

3. Sesli sözlükler.

Tablo 1. Ahmed Mukhtar Omar'a göre sözlük türleri

Buna göre Kamus-ı Arabî'nin türü açısından şunlar söylenebilir:

1. Kamus-ı Arabî, çıkış noktasına göre sözcükten anlama tasarlanmış bir sözlüktür.
2. Madde başlarının sıralamasına göre alfabetiktir ve çekim sistemini kullanmıştır.
3. Genel bir sözlüktür.
4. Arapça-Türkçe iki dilli bir sözlüktür.
5. Kullanıcıların yaşına göre yetişkinlere hitap eden bir sözlüktür.
6. Boyutuna göre ana ve alt madde başlarıyla birlikte orta hacimli bir sözlüktür. Sözlük tamamlanmış olsaydı büyük hacimli bir sözlük olacaktır.
7. Sözlük, zaman eksenine göre eş zamanlı bir sözlüktür.
8. Sözlük kullanıcısının diline göre yabancılara (Türlere) hitap eden bir sözlüktür.
9. Ortamına göre basılı bir sözlüktür.

2.2. Bütün Yapı

Bütün yapı, sözlüğü teşkil eden unsurların tümüdür. Sözlüğün baş, orta ve son verisini ve sözlüğün parçacıl yapısını kapsamaktadır (Yong vd. 2007: 16).

Yong ve Peng'e (2007: 5) göre sözlüğün yapısı metnin yapısına benzemektedir. Sözlük yapısal açıdan incelendiğinde, herhangi bir metinde olduğu gibi görünmektedir. Giriş niteliğinde olan baş veri ile başlar. Bunu ana hikâyeyi anlatan sözlüğün gövde kısmı (bütüncül ve

parçacıl yapısı) izler. Gövde kısmından sonra gelen, ana hikâyeye ek materyal içeren ve sözlüğü tamamlayan kısım ise dış veridir. Mikro yapısal düzeyde incelendiğinde, sözlüğün aslında küçük metinlerden oluştuğunu görmek daha kolaydır.

2.3. Bütüncül Yapı

Bütüncül yapı sözlüğün en temel ve en zorunlu yapısıdır. Madde başlarının sıralandığı ve düzenlendiği yapıdır (Yong vd. 2007: 16). Bu yapı (bütüncül yapı) madde başı ile ilgili çeşitli açıklamaları ve tanımları içeren parçacıl yapıyı da içinde bulundurmaktadır.

2.4. Madde Başı Düzenlemesi

Madde başı düzenlemesi sözlüğün amacına en uygun biçimde yapılmalıdır. İki dilli sözlüklerin ana hedefi, amaçlanan dili sözlük kullanıcılarına ulaştırmak ve öğretmektir. Bundan dolayı madde başları düzenlenirken öğretilmesi amaçlanan dilin yapısal özelliklerine uygun olarak hazırlanmalıdır. Arapçanın çekimli bir dil olması, Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Arabî'de madde başlarını düzenlenmesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla Şemseddin Sami madde başları için alfabetik sistemi ve alt maddeler için taklip (çekim) sistemini benimsemiştir. Bu sistemde madde başları alfabetik olarak sıralanırken alt maddeler bazen çekim sırasına göre bazen de ilk harflere göre sıralanmaktadır.

Kamus- Arabî'de madde başından önce bölüm işareti () kullanılmıştır. Madde başı fiil ise geçmiş zaman çekimiyle verilmiştir. Fiilin yanında aynı satırda o fiilin geçmiş zaman (mazi) ve şimdiki zaman (muzari) ve mastar çekimleri yer almaktadır.

Madde başı	Madde başının çekimleri	Madde başının tanımı
أرق	*أرق، أرق*	Bir illet sebebiyle gece uyumamak.

Tablo 2. "أرق" madde başı ve çekimleri

Bölüm işaretini (بَدَ) alan madde başından sonra bu maddenin kökünden çekimlenen alt maddeler yer almaktadır. Alt maddede mazi fiiller ve yanlarında o fiillerin çeşitli mazi, muzari ve mastar çekimleri gösterilmektedir. Şemseddin Sami, bu bölümde yer alan fiillerin sıralamasında alfabetik sisteme bağlı kalmamaktadır.

Madde başı/Alt madde	Maddenin dil bilgisel bilgisi	Maddenin tanımı
بَدَ * يَبْدُ * بَدَا * يَبْدُو *	[ft 3.]	1. (birine) ansızın zuhur etmek, çıkıvermek: (بدهني أمر), bana ansızın bir iş zuhur etti. 2. Bir şeyle karşılamak, ansızın bir şey göstermek: (بدهه بأمر كذا), şöyle bir işe karşıladı. 3. Bedaheten söylemek, hazır cevaplık etmek.
بَادَ * يَبَادُ * بَادَاهُ * يَبَادُو *	[ft.]	1. (birini) bir şeyle karşılamak, ansızın memul etmediği bir şey göstermek: (بادهه بأمر). 2. (birine) nâ-gehâni bir iş zuhur edivermek: (بادهه أمر).
بَيَّنَدَ * يَبَيِّنُ * ابْتَدَأَ * يَبْتَدِئُ *	[ft.]	Düşünmeksizin ve evvelce hazırlamaksızın söylemek, bedaheten ve irticalen îrad etmek: (ابتداه الخطبة).
بَيَّبَادَ * يَبَيَّبُدُ * تَبَادَا * يَتَبَادَوْنَ *	[fş.]	Birbirine karşı irticalen şiir veya hutbe ve saire söylemek: (هم يتبادهون الخطب).
بَدَا * يَبْدُو *	[iz.]	1. İptida, başlangıç. 2. Ansızın zuhur ediş. 3. Düşünmeksizin söylenen söz ve şiir ve saire.
بُدَاهَةٌ * يَبْدَاهَةٌ * بَدَائِيَّةٌ * يَبْدَائِيَّةٌ *	[is.]	1. Evvel, iptida, başlangıç. 2. Ansızın zuhur eden şey. 3. Hazır cevaplık, düşünmeksizin cevap veriş. 4. Birdenbire ve düşünmeksizin şiir veya hutbe söyleyiş.
بَدِيَّةٌ	[sıf.]	1. Ansızın vuku bulan. 2. Düşünmeksizin birdenbire söylenen. 3. Ayan, aşikâr. - (بديهاً وعلى البديهية), düşünmeksizin, irticalen
بَدِيَّةٌ * cem: بَدَائِيَّةٌ *	[is.]	1. Evvel, iptida. 2. Ansızın zuhur eden şey. 3. Hazır cevaplık. 4. Evvelce hazırlanmaksızın söylenen şiir ve îrad olunan hutbe ve saire. 5. Acıb ve bedî' şey
بَدِيهِيَّةٌ	[sıf.]	1. Düşünmeksizin ve irticalen îrad olunan. 2. Düşünmeğe veya delil ve burhana muhtaç olmayan, zahir, aşikâr.
بَدِيَّةٌ	[sıf.]	Hazır cevap.

Tablo 3. "بَدَ" madde başı ve ondan türetilen alt maddeler

Fiillerden oluşan alt maddelerden sonra isimlerden oluşan alt madde sırası gelmektedir. Bu bölümde madde başlarının ve alt maddelerin kökünden türetilen isimler yer almaktadır. Sözlüğün bu bölümünde yer alan isimlerin sıralanmasında alfabetik sıralamaya uyulmamıştır.

Madde başı/Alt madde	Maddenin dil bilgilisel bilgisi	Maddenin tanımı
يَبِّدِحُ، * يَبِّدِحُ : يَبِّدِحُ * *يَبِّدِحُ*	[ft 2.]	1. Yarmak, başlıca süt emmemek için deve yavrusunun dilini yarmak: (بذح لسان الفصيل). 2. (deri ve kabuğu) soyamak, sırmak.
يَبِّدِحُ، * يَبِّدِحُ : يَبِّدِحُ * *يَبِّدِحُ*	[fl 4.]	1. Apışların birbirine sürünmesinden derisi soyulmak, pişmek: (بذح فحذه). - [ft.] 2. Kifayet ve ignâ etmek: (لو سألتهم ما بذحوا بشيء), kendilerinden istesen kifayet edecek bir şey verilmezler, bir işe yaramazlar.
يَبِّدِحُ، * يَبِّدِحُ : يَبِّدِحُ * *يَبِّدِحُ*	[fl.]	Bulut yarılıp yağmur yağdırmak: (تبذح السحاب).
*cem: يَبِّدِحُ : يَبِّدِحُ * *يَبِّدِحُ*	[iz.]	Yarık, şukûk.
يَبِّدِحُ:	[iz.]	Ellerin çatlaması, çatlak.

Tablo 4. "بذح" madde başı ve ondan türetilen alt maddeler

Sözlükte madde başı harf ise harflerin çekim özelliği olmadığı için alt madde başlarından oluşturulan bölüm bulunmamaktadır.

Kamus-ı Arabî'de madde başlarının çoğu fiillerden oluşmaktadır. Ancak bazen madde başlarında isimler de verilmektedir. Ardından bu isimlerin köklerinden çekimlenen diğer isimler alt madde olarak yer almaktadır.

Madde başı/Alt madde başı	Madde başını dil bilgisel bilgisi	Maddenin tanımı
برجس: *بُرْجاسُ*	[iz.]	1. Mızrak tepesi gibi yüksek bir yere asılan nişangâh. 2. Kuyunun suyu çoğalmak ve iyileşmek için dibine attıkları bir nev taş. 3. Taştan merkûz sanem: (هو كالبرجاس ليس من الناس), insan değil bir heykeldir.
بُرْجيسُ:	[is.]	1. Sütü çok deve. 2. (البرجيس) Müşteri seyyaresi.

Tablo 5. "برجس" maddesi

2.5. Madde Başı Seçimi ve Sözlüğün Kaynakları

Sözlükte yer yer kaynak gösterilen Arapça veya Arapça-Türkçe sözlükler bize sözlüğün kaynakçası ile ilgili bilgi vermektedir. Madde başı seçimi için Sami'nin üç ana kaynaktan faydalandığını görmekteyiz. Kaynakların birincisi hemen hemen Arapça-Türkçe sözlük hazırlayanların çoğunun başvurduğu, Fîruzabâdî'nin 14. yüzyılda hazırladığı el-Kamus el-Muhit'tir. Kamus-ı Arabî yer yer bu sözlüğe göndermeler yapar ve bazı düzeltmelerde bulunur. Örneğin (نتو) maddesini: "تتوا الفسيلة * بتتو" [iz. t.] *Hurma fidanının tepesinde zülf şeklinde iki taraflı ince dallar. (Kâmûs-ı Fîruzabâdî'nin ekseri-i nüshalarında تتوالقلسوة) olup galattır.*" diye açıklama verip düzeltmelerde de bulunmaktadır.

İkinci kaynak ise Fîruzabâdî'nin el-Kamus'unu şerh eden ve el-Murtaza el-Zebidi tarafından hazırlanan Tâcu'l-'Arûs'tur. Sami (بقر) maddesini açıkladıktan sonra şöyle bir izahatta bulunmaktadır: "Fîruzabâdî bu fi'linin üçüncü bâbdan geldiğini beyân edip, "Tâcu'l-'Arûs" ve "Muhîtu'l-Muhît" sâhibleriyle Kazimirski ve bazı lügaviyyûn dahi "Kamûs'a tâbi' olmuşlarsa da, sâir-i ümmehâtte birinci bâbdan geldiği musarrâh olup, mütercim-i Kâmûs Asım Efendi dahi ona göre tashih etmiştir."

Bu kaynakların yanında Şemseddin Sami'nin Mütercim Asım tarafından hazırlanan ve el-Kamus'un tercümesinden ibaret olan Kâmus-ı Okyanus Tercümesinden de geniş bir şekilde yararlandığını görmekteyiz. Sami, bu sözlükten sadece madde başı seçimi konusunda değil tanımlama ve madde başlarının açıklamalarında da faydalanmıştır.

Şemseddin Sami'nin bu eseri hazırlarken geniş bir kaynakçadan yararlandığını görüyoruz. Yukarıda saydığımız kaynakların yanında Arapçanın en büyük sözlüğü olan Lisanü'l-Arab'a ve Kazimirski'nin yazdığı Arapça-Fransızca gibi sözlüklere de atıflarda bulunmaktadır. Kamus-ı Arabî'nin hacmine bakarsak sadece (جنب) maddesine kadar 505 sayfadan oluşması, bu eserin tamamlanmış olsaydı ne kadar hacimli ve kapsamlı bir eser olacağına işaret etmektedir. Bu nedenle Şemseddin Sami'nin daha önce yazılan birçok eserin içeriğinden ve sisteminden yararlanıp daha sistemli ve erişebilirlik konusunda önde gelen bir eser hazırlamak istediğini söyleyebiliriz.

2.6. Madde Başı Türleri

Şemseddin Sami, sözlüğün madde başlarını Arapçanın yapısal özelliklerini göz önünde bulundurarak hazırlamıştır. Arapçanın çekimli bir dil olmasının sözlüğün madde başlarını ve alt maddelerini belirlemede ve dizmekte etkili olduğunu görebiliriz. Bu çalışmada gösterilen örneklerde olduğu gibi madde başlarının Arapçanın söz yapımı konusunda çoğunlukla esas alınan üçlü (sülasi) mazi fiillerden oluştuğunu tespit edebiliriz. Sonraki sıralarda ise o madde başından çekimlenen diğer fiiller, isimler, sıfatlar vs. alt madde olarak verilmiştir. Arapçayı öğrenmek isteyen öğrenciler için hazırlanan iki dilli sözlüklerde yararlı ve kolaylaştırıcı olup erişebilirlik açısından sözlüğe önem kattığı için Şemseddin Sami tarafından tercih edilmiştir. Bu amaçla sözlükte seçilen madde başlarının türleri aşağıdaki gibidir:

Madde türü	başının	Kısaltma	Örnek
Lazım fiiller.	(geçişsiz)	[fl.] = [فل]	بَدَنٌ [fl.] 1. İhtiyarlayıp zayıflamak, vücuttan düşmek: (بدن الرجل). - [ft.] 2. Zırh giydirmek: (بدن فلاناً).
Müteaddi fiiller.	(geçişli)	[ft.] = [فت]	إِنْتَدَعَ [ft.] Düşünmeksizin ve evvelce hazırlmaksızın söylemek, bedaheten ve irticalen îrad etmek: (ابتداه الخطبة).
İşteş fiiller.		[fş.] = [فش]	تَبَاهَشَ [fş.] (iki kişi) birbirine elleriyle birer şey uzatıp vermek: (تباهشابينهما الشيء).
Dönüştü fiiller.		[fmt.] = [فمط]	إِنْتَدَعَ [fmt.] Yarılmak: (انتدع رأسه), başı yarıldı.
Müzekker isimler.	(eril)	[iz.] = [سذ]	بَدَاءٌ [iz.] Çölde biter bir nebat.
Müennes isimler.	(dişil)	[is.] = [سث]	نَقَبٌ [is.] Küçük delik. cem: نَقَبَةٌ.
İsm-i fiiller		[if.] = [سف]	تَبَّغٌ [if.] Mükerrer olarak kullanılıp, tâ'at-i ilâhîye mutazammın seyr ve siyâhat-i bilâd etmek bâbında emir sîgasıdır.
Eril özel adlar		[az.] = [عذ]	أَثْرَبٌ [az.] Medîne-i Münevvere'nin ismi olup vakt-i saadetten beri metruktür.
Dişil özel adlar.		[as.] = [عث]	مَجْبُورَةٌ [as.] Medîne-i Münevvere'nin esmâ-ı kadîmesindedir.
Eril çoğul adları		[icz.] = [سجذ]	جَنْبِيْتُ [icz.] Hurma ağacından ayrılmış fidan.
Dişil çoğul adları		[ics.] = [سجث]	إِبَيْلَةٌ [ics.] 1. Deve, deve sürüsü. Müfredine (بعير) erkeğine (جمل) dişisine (ناقة) derler. Tesniyesi (إبلان) iki deve sürüsü demektir. 2. Yağmurlu bulut.
Dilbilgisel görevli harfler.		Örn: [harf-i istifâh] = [حرف استفتاح]	أَلَا [harf-i istifâh] Feth-i kelâm için müstamel olup aslı hemze-i istifham ile (لا) harf-i nefyinden mürekkep olmakla değil mi" manasını mutazammındır. Bu da: 1. Tenbih içindir: "ألا إنهم هم السفهاء" gibi ki ağâh ol! vehâ! demektir. 2. Tevbih ve ta'zîr içindir:
Yer zarfları.		[zm.] = [ظم]	بَيْتٌ [zm.] zarfına itbâ' olunur: (تركهم)

		حَيْثِيَّةٌ, dağınmık ve perakende bir hâlde bıraktı.
Zaman zarfları.	[zz.] = [ظَر.]	إِبَانِيذٌ: [zz.] O zaman, o vakit, o mevsimde.
Sıfatlar.	[sıf.] = [ص.]	أَنْوَانٌ: [sıf.] Haris, tama'kâr, aç gözlü.
Eril sıfatlar.	[sıfz.] = [صَد.]	بِلاَعُفٌ: [sıfz. cem.] Geniş (yerler): (أمکنهبلأعق). (Müfredi mesmû' değildir).
Dişil sıfatlar.	[sıfs.] = [صَث.]	مِثْفَى: [sıfz.] Üç karısı vefat etmiş veya karıları yaşamaz (erkek): (رجل مِثْفَى).

Tablo 6. Kamus-ı Arabî'de maddelerin türleri

2.7. Parçacıl Yapı

Parçacıl yapı, madde başları ile ilgili anlam ve biçim açısından detaylı bilgiler sağlamaktadır. Madde başının birden fazla çeşidi varsa bu bilgiler hem madde başı için hem de alt maddeler için verilir (Hartmann vd. 1998: 94).

Parçacıl yapı, sözlük birimlerini tanımlamak için kullanılan bütüncül yapının en küçük birimidir. Sözlük kullanıcı tarafından sağlıklı bir şekilde kullanılabilmesi için düzenli olması gerekir.

Kamus-ı Arabî'de parçacıl yapının bileşenlerinin madde başına göre seçili olarak sistemli bir şekilde dizildiğini görebiliriz. Aşağıdaki tabloda Kamus-ı Arabî'de bazı madde başlarının parçacıl yapısının nasıl oluşturulduğunu gösterilmektedir:

Madde başı	Dilbilgisel Bilgi	Köken Bilgisi	Yazım ve Sesletim	Tanım
بِقَج:	[is.]	Türkçeden me'hûz	*بِقَجْ cem: *بِقَجْ	Bogça, paket.

Tablo 7. "بِقَج" maddesinin parçacıl yapısı

Alt madde	Dilbilgisel Bilgi	Tanım	Örnek	Gönderim
إِكْرَارٌ	[iz.]	Sabah	"وسبح بالعشني والإبكار"	Masdariyyet manaları için "أبكر" fıkrasına n.

Tablo 8. "إِكْرَار" maddesinin parçacıl yapısı

2.8. Parçalı Yapıda Biçimle İlgili Bilgiler

2.8.1. Yazım ve Sesletim Bilgisi

Bir sözcüğün nasıl sesletildiğinin kendine özgü unsurlarından biridir; sesletim, yazımın sesbilgisel karşılığıdır. Biri, sözlü ortamdaki, diğeri yazılı ortamındaki sözcüğün biçimini temsil etmektedir. (Jackson 2016: 156).

Kamus-ı Arabî'deki madde başları Arapçanın dil özelliklerine dikkat edilerek hazırlanmıştır. Bu doğrultuda bütün maddeler harekeli olarak verilmiştir. Sözlükte bazı madde başlarının farklı sesletimlerinden oluşan diğer anlamlara yer verilmiştir:

Madde	Dilbilgisel Bilgi	Tanım ve örnek	Sesletim Bilgisi
بالي: *يُبالي، مُبالاة، بلاء، بالة، بال*	[ft.]	1. Kayırmak, gözetmek. 2. Dikkatle bakıp ehemmiyet vermek: (إذا كان معك القمر لا تبال بالنجوم) 3. Tefahür etmek. 4. İstihfaf etmek. 5. Saff-ı harpta ceht ve gayret etmek. – (لم أبال)	(Hemzenin zammı Bâ'nın fethi ve Lâm'ın sükûn yahut kesriyle) vazife etmem, vazifem değildir.

Tablo 9. "بالي" maddesi ve sesletim bilgisi

Bazı madde başlarının Arapçanın lehçelerindeki farklı okunuşlarını gösteren bilgiler bulunmaktadır:

Madde	Tanım ve örnekler	Sesletim ve Yazım Bilgisi
بطيخ	1. Kavun. 2. Kavun karpuz, bostan. – (بطيخ هندي، بطيخ (شامي)، karpuz)	(برطيخ) dahi lügattir. Lügat-i 'âmiyyede Bâ'nın fethiyle ve Hicaz lügatinde Tâ'nın takdimiyle (طبيخ) denir.

Tablo 10. "بطيخ" maddesi ve Arap lehçelerindeki okunuşları

Maddelerin doğru sesletimini vermek amacıyla maddeler harekeli olarak gösterilmiştir. Bazen de aynı anlamı ifade eden maddenin farklı sesletimleri açıklanmıştır:

Madde	Tanım	Sesletim ve Yazım Bilgisi
بَلالٌ	Su	(Bâ'nın zammı ve fethi de caizdir.)

Tablo 11. "بلال" maddesi ve sesletim bilgisi

Sözlükte sesletim bilgisini vermek için kullanılan yöntemlerden biri de maddenin veznini vermektir. Bu yöntem Arapçının eski sözlüklerinde sık kullanılmıştır.

Madde	Tanım	Sesletim ve Yazım Bilgisi
جُسَانٌ	Def çalanlar, çengiler.	(Bunun fel'ân vezninde "جس" maddesinden ve fi'âl vezninde "جسن" maddesinden olması muhtemel olduğundan "جس" maddesinde dahi zikrolundu.)
مَجْلُودٌ	Kırbaçla dövülen: (هان على) (النظارة ما يمر بمظهر الجلود). 2. Üzerine kırağı yağmış: (أرض مجلودة)	(Beşinci bâbdan "جد" fi'linin dahi ism-i mef'ûl vezninde mastarıdır.)

Tablo 12. "جسان" ve "مجلود" maddeleri ve vezinleri

2.8.2. Dil Bilgisel Bilgi

Dil bilgisel bilgi, “sözlükte parçacıl yapı içerisindeki biçimle ilgili yorumlardan biridir. Dil bilgisi ile ilgili bilgiler sözcüğün ait olduğu dilin yapı özelliklerine göre ya da sözlük türüne göre farklılık gösterebilir (Aslan 2015: 125).”

Yong ve Peng'e (2007: 46) göre Aktif iki dilli sözlükler aşağıdaki öğelerin tümünü veya çoğunu içermelidir:

1. Madde başının sözcük türünü,
2. Madde başının çekim ve yapım formlarını,
3. Madde başının sözdizimsel desenlerini,

4. Madde başının sözdizimsel özelliklerini (Çoğul biçimde kullanılır, olumsuz biçimde kullanılır... gibi),
5. Özel edatların ve görevsel dil birimlerinin isimlerle, sıfatlarla ve fiillerle kullanım rehberini,
6. Özel kullanım notlarını.

Kamus-ı Arabî'de madde başlarının dilsel yapılarıyla ilgili düzenli şekilde bilgi verilmiştir. Sözcük türü bilgisi hemen hemen her maddeden sonra iki köşeli ayraç içerisinde ve kısaltmalı olarak verilmiştir:

Madde başı	Dilbilgisel bilgi/Sözcük türü	Açıklama
أَمَلَةٌ	[is.]	İsm-i müennes (Dişil isim)
أَمْسِينَ	[zz.]	Zaman zarfı
أَمَقٌ	[iz.]	İsm-i müzekker (Eril isim)
مَأْمُومٌ	[sıf.]	Sıfat

Tablo 13. Kamus-ı Arabî'de dil bilgisel bilgisinin verilışı

Sözlükte madde başı fiil ise o fiilin geçişlilik, geçişsizlik, edilgenlik, ettirgenlik ve işteşlik çekimlerini açıklayan kısaltmalar kullanılırken fiilin çekiminin hangi baba ait olduğunu gösteren rakamlarla verilmiştir:

Madde başı	Dilbilgisel bilgi/Sözcük türü	Açıklama
أَمَّنَ	[fl 5.]	Fil-i lazım (Geçişsiz fiil)
أَمَّنَ	[ft.]	Fil-i müteaddi (Geçişli fiil)
بَاخَتْ	[fş.]	Fil-i müşareket (İşteş fiil)

Tablo 14. Kamus-ı Arabî'de fiil olan maddelerin dil bilgisel bilgisi

Sözlükte madde görevsel dil birimi ise o birimin kullanılışı ve görevi köşeli parantez [] içerisinde açıklanmıştır:

Madde başı	Dilbilgisel bilgi
بلى	[harf-i cevâb]
أما	[harf-i iftitâh]

Tablo 15. Kamus-ı Arabî'de görevsel dil birimleri

Sözlükte verilen dil bilgisel bilgilerin sözlüğün amacına uygun bir şekilde hazırlandığını söyleyebiliriz. Arapça öğrenmek isteyen yabancılar için önemli olan ve verilmesi kolaylık sağlayacak bilgilerden biri, fiillerin mefullerini (nesnelerini) etkileme şeklidir. Arapçada bu etkileme bazen sarîh mefulle (eylem+nesne) bazen de harf-ı cer kullanarak gayri sarîh mefulle olur (eylem+harf-i cer+nesne). Bu durumu açıklayan bilgiler sözlükte iki tırnak içerisinde görülür:

Madde başı	Tanım	Dilbilgisel bilgi
أبَسَ	1. Korkutmak, ürkütmek. 2. Paylamak, azarlamak. 3. Fena kabul etmek, hüsn-ü kabul etmemek. 4. Hapsetmek, mahbese komak.	(Bu manalarla mef'ûl-i sarîh olup "أبسه" ve "أبس" "فلاناً" denilir)
أَجَنَ	1. Darılmak, hiddetlenmek. 2. Kin ve garaz bağlamak.	("على" harf-i cerrîyle mef'ûl-i gayr-i sarîh alır)

Tablo 16. "أبس" maddesi ve dil bilgisel bilgisi

Bazı fiillerin anlamını daha açık bir şekilde vermek ve ona benzeyen sözcüklerle anlam açısından karıştırılmaması için bu fiillerin masterları da izah edilmiştir:

Madde başı	Tanım	Dilbilgisel bilgi
أرج	Güzel kokmak: (أرج الطيب، أرج المكان). 2. Koyulmak: (أرج باليكاء، أرج بالحرب). - [ft.] 3. Karıştırmak, halt etmek: (أرج الحق بالباطل). 4. Yakmak: (أرج النار).	(Bu son üç mana ile mastarı yalnız "أرج" gelir)

Tablo 17. "أرج" maddesi ve masterları

Kamus-ı Arabî'de maddeler düzenlenirken dil bilgilere önem verilmiştir. Hemen hemen her madde başının mastarı, geçmiş ve şimdiki zaman çekimleri, bazen de dişili, çoğulu ve ikiliği çekimlenerek madde başı yanında sunulmuştur.

2.8.3. Cinsiyet

Arapçanın özelliklerinden biri isimlerin erillik ve dişillik niteliğine sahip olmasıdır. Sözlüğün yazılış amacının bir gereği olarak isimlerin cinsiyet açısından niteliklerini belirtmek önemlidir. Kamus-ı Arabî'de dişil isimler köşeli parantez içerisinde [سث] eril isimler ise [سد] harfleriyle kısaltılmıştır.

Arapçada bazı isimler hem erillik hem dişillik niteliğine sahiptir. Sözlükte bu niteliği taşıyan sözcükler yay ayrıç içerisinde "Müzekkeriyle mü'ennesi birdir" ifadesiyle belirtilmiştir.

2.8.4. Sayı

Arapçada isimler sayı açısından müfret (tekil), müsenna (ikil) ve cemi (çoğul) olabilir. Sözlükte madde başları genelde tekildir, ancak çoğul olarak verildiği zaman tekilin çekimi gösterilmiştir:

Madde başı	Dilbilgisel bilgi	Tanım
أَئِمَاتٌ	[sıfs. cem.]	Yorgun ve yavaş yürür develere itlak olunur. Müfredi (أتم) nâdiru'l-isti'mâldir.

Tablo 18. "أئِمَاتٌ" maddesi ve sayı bilgisi

Tekil çekimi olmayan isimler yay ayrıç içerisinde "müfredi yoktur" ifadesiyle açıklanmıştır:

Madde başı	Dilbilgisel bilgi	Tanım
مَأْوِدُ	[iz. cem.]	Afat, masâ'ib. (Müfredi yoktur.)
تَبَارِيحُ	[iz. cem.]	(Müfredi yoktur) şedâ'id: (تَبَارِيحُ الشُّوقِ).

Tablo 19. Kamus-ı Arabî'de maddelerin sayı bilgisi

Tekili ve çoğulu aynı lafza sahip olan isimler için yay ayraç içerisinde "**Müfrediyle cem 'i birdir**" ifadesi kullanılmıştır:

Madde başı	Dilbilgisel bilgi	Tanım
بُصَاقُ	[iz.]	1. Tükürük. (بزاق ve بساق gibi). 2. Bir cins hurma ağacı. 3. Has ve güzîde deve. (Müfrediyle cem 'i birdir.)

Tablo 20. "بصاق" maddesi ve sayı bilgisi

Çekim olarak müfredi bulunan ancak Arapların dilinde hiç duyulmayan isimler (**Müfredi mesmû' değildir**) ifadesiyle verilmiştir:

Madde başı	Dilbilgisel bilgi	Tanım
بَلَاعِقُ	[sıfz. cem.]	Geniş (yerler): (أمكنة بلاعق). (Müfredi mesmû' değildir.)

Tablo 21. "بلاعق" maddesi ve sayı bilgisi

İkilik (tesniye) bilgisi az sayıda madde başı için verilmiştir ve çoğul (cemi) bilgisi ise yay ayraç içinde gösterilmiştir:

Madde başı	Dilbilgisel bilgi	Tanım
بَشَرٌ	[iz.]	1. İnsan, adam. 2. Halk, benî adam, nev'-i beşer. (Müfred ve cem'i ve müzekker ve mü'ennesi bir olup, nâdiren cem'i (أبشار) ve tesniyesi (بشران) kullanılır.)

Tablo 22. "بشر" maddesi ve sayı bilgisi

2.9. Parçacıl Yapıda Anlamla İlgili Bilgiler

2.9.1. Tanım

Her sözlüğün ana görevlerinden biri madde başı olan sözcükleri açıklamak ve tanımlamaktır. Sözlük biliminde, sözlük hazırlayıcısı çokanlamlılığa karşı tutumuna göre ya toplayıcı ya da dağıtıcı olarak görülebilir.

Toplayıcılar anlamları toplamayı severler ve özel bağlama ait anlam nüansı çıkartma görevini kullanıcılara bırakırlar, dağıtıcılar ise daha detaylı bir şekilde anlam farklılıklarını numaralandırmayı tercih ederler; yarım, özetleme ve analiz yapma arasındaki farka benzer (Jackson 2016: 136).

Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Arabî'de madde başlarının çok anlamlılıklarına karşı tutumu dağıtıcı olarak görülmektedir. Madde başlarının tanımlarının detaylı ve sistemli olarak verildiği gözlemlenmiştir. Bazı madde başlarının tanımında uzunca açıklamalar verilmiştir. Örneğin (إمام) madde başında 18 farklı anlam verilmiştir. Dolayısıyla Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Arabî'si tamamlanmış olsaydı Arapça-Türkçe sözlüklerin en büyüğü ve ayrıntılı olabileceğini söyleyebiliriz.

Kamus-ı Arabî'de madde başlarına verilen tanımlar; meşhur sözler, ayetler, hadisler, şiirler ve günlük konuşmalardan oluşan cümlelerle örneklendirilmiştir. Bu örnekler çoğu yerde Türkçeye çevrilmiştir.

Sözlükte; eş anlamlılık, zıt anlamlılık, alt anlamlılık, karşılaştırma ve işlevsellik tanım türleri kullanılmıştır.

2.9.2. Eş Anlamlılık

Bir madde başını tanımlamak için eş anlamlı sözcüklerin verilmesi sözlüklerde sık sık kullanılan tanım türlerinden biridir. Kamus-ı Arabî'de bu yöntem toplamda 72 madde başı için kullanılmıştır. Bu yöntem, madde başının anlamlarını verdikten sonra düzenli olarak yay ayraç içerisinde *müradifi* (eş anlamlısı) ifadesiyle kullanılmıştır:

Madde başı	Tanım
إِثْبُ	Kolsuz ve yakasız kadın gömleği, dekolte. (Müradifi: بِقَيْرَة). :[is.] Devenin tabanı altına damga basmağa mahsus demir ("ثُور" müradifi)
مَنْزَرَة	Devenin tabanı altına damga basmağa mahsus demir ("ثُور" müradifi)

Tablo 23. Kamus-ı Arabî'de eş anlamlılık bilgisi

Eş anlamlılık bazen “gibi” sözüyle gösterilir, örneğin:

Madde başı	Tanım
جُمُودُ	Tuttuğu adamın bulunduğu vaziyette donakalması mucip sinir hastalığı. ("جمدة" gibi.)

Tablo 24. "جمود" maddesinin eş anlamlılık bilgisi (gibi) sözcüğüyle verilşi.

2.9.3. Zıt Anlamlılık

Sözlükte verilen açıklamaları ve anlamları izah etmek için çok sık olmasa da karşıtla tanım yöntemi de kullanılmıştır. Bazı madde başlarının anlamlarından sonra yay ayraç içerisinde “zıddı” ifadesi kullanılarak karşıt anlamları sunulmuştur. Bu tanım türü Kamus-ı Arabî'de 62 madde için kullanılmıştır:

Madde başı	Tanım
أَجَلٌ	1. vade ve mühlet veren. 2. Vadeli, mühletli. 3. Sonraki, muahhar. (Zıddı: "عاجل").
أَجْرٌ	Sonraki, son. ("أول"ın zıddıdır).

Tablo 25. Kamus-ı Arabî'de zıt anlamlılık bilgisi

Zıt anlamlılık bazen “*olmayan*” sözüyle gösterilmiştir, örneğin:

Madde başı	Tanım
مُؤَمَّتٌ	Boş yeri olmayan , dolu: (سقاء مؤمت) dolu tulum
أَزَلِيٌّ	İptidasi olmayan , ezelden mevcut olan.

Tablo 26. Kamus-ı Arabî'de zıt anlamlılık bilgisi

2.9.4. Alt Anlamlılık

Alt anlamlılık, maddelerin tanımlanmasında kullanılan ve bütün-parça ilişkisini gösteren bir tanım biçimidir. Kamus-ı Arabî'de alt anlamlılık “*bir nev*” ibaresi getirilerek verilmiştir, örneğin:

Madde başı	Tanım
بَيْجٌ	Bir nev balık.
بَجْمٌ	Bir nev ılgın ağacı meyvesi.

Tablo 27. Kamus-ı Arabî'de alt anlamlılık bilgisi

2.9.5. Karşılaştırma

Sözlüğün yazılış amacı doğrultusunda madde tanımlarında Türkçe-Arapça karşılaştırmalı yöntem kullanılmıştır. Bu yönteme dil bilgisel işlevi olan maddelerin tanımlarında başvurulmuştur:

Madde başı	Tanım
أَمْ	1. İki şeyden hangisinin olduğunu soran için istimal olunup birinci kısmı (أَمْ) harf-i istifhamına mukârin olur. Ve bu takdirde (أَمْ) = yoksa manasını ifade eder: "أأربان متفرقون خير أم الله الواحد القهار" müteferrik mabûdlar mı iyidir yoksa vahit ve kahhar olan cenab-ı Allah mı? 2. Yine (أَمْ) harf-i istifhamıyla

	beraber tesviye beyan edip lisanımızda "hâh...hâh" ta'biriyle ve "olsa da ... olmasa da" gibi tabirle ifade olunur.
أما	Harf-i şart ki lisanımızda (ise) ve (gelince) kelimeleriyle ifade olunur.
إن	Vücûh-ı âtiye üzere bulunur: 1. Şartıyye, ki iki cümleden mürekkep kelâma girip, bunların birincisi şart ve ikincisi cezadır. Lisanımızda (eğer) ve (ise) edatlarıyla ifade olunur.

Tablo 28. Kamus-ı Arabî'de maddelerin tanımında karşılaştırma yöntemi

2.9.6. İşlevsel Tanım

Kamus-ı Arabî'de kullanılan tanım türlerinden biridir. Bu tanım türü genelde dilde bağımsız anlamı olmayan dil bilgisel veya işlevsel maddeler için kullanılır:

Madde başı	Dil bilgisel bilgi	İşlevsel tanım
أ	[harf-i nidâ]	Karîb ve mutavassıt için müstamel olup, ba'îd için (أ) harfi istimal olunur.
ب	[harf-i cer]	Daima altındaki isimle ve hatta harf-i ta'rîfin (ب)yla birlikte yazılıp, bervech-i âti 17 manaya gelir.

Tablo 29. Kamus-ı Arabî'de işlevsel tanım

2.9.7. Köken Bilgisi

Maddenin köken bilgisi ile ilgili veriler, sözlük hazırlayıcısının anlama yönelik sağladığı bilgilerdir. İki dilli sözlüklerde etimolojik bilgilerin bulundurulması sözlük bilimciler tarafından çok fazla tartışılmış bir konu değildir.

Landau'a (1989: 102) göre iki dilli sözlüklerde etimolojik bilgilerin verilmesi yanlıştır. Bu konu için sözlükte kullanılacak alan, yabancı dil öğrenmek isteyen öğrenciye daha fazla yararlı bilgiler sunmak için verimli bir şekilde kullanılabilir. Çünkü genel ve tek dilli sözlükler bu konuyu daha detaylı bir şekilde kapsayabilmektedir. Landau'a göre etimolojik bilgiler sadece yetişkinler ve ana dilini

konuşanlar içindir. Ancak sözlüklerde seçkin kullanıcılara sözcüklerin anlam ve biçim açısından değişimleri sunulabilir.

Svensen (1993: 189) ise iki dilli sözlüklerde etimolojiye yer verilmesine karşı daha sert bir tutum sergilemektedir. Onun görüşüne göre etimolojik bilgiler sadece tek dilli sözlüklerde bulunmalıdır. Çünkü bu bilgiler kullanıcıya sözcüklerin mevcut anlamı konusunda yanlış fikirler verebileceği için zararlı olabilir ve istisnai olarak nadiren sunulabilir.

Heming Yong ve Jing Peng (2007) iki dilli sözlüklerde etimolojik bilgilerin verilmesine daha ılımlı bir görüş benimsemektedirler. Onlara göre iki dilli sözlüklerde eğitimsel amaç için verilen etimolojik bilgiler sözlüksel edinimi ve öğrenmeyi kolaylaştırabilir, kullanıcılara çeşitli şekillerde fayda sağlayabilir ve sözcük birimlerinin anlamının tarihsel evriminin izini görmelerine yardımcı olup kullanıcıların sözcük anlamlarını ve tarihsel ilişkilerini kavramalarını sağlayabilir. Etimolojiler ayrıca, kullanıcıların ilgili dilin tarihi ve kültürü için paha biçilmez bir fikir edinmelerine yardımcı olur.

Şemseddin Sami Kamus-ı Arabî'de köken ile ilgili bilgileri gerektiğinde göz ardı etmemiştir. Bu açıklamalarda genelde ödünç sözcüklerin (Arapça olmayan sözcüklerin) hangi dilden geldiğini ve bazı sözcüklerin öz biçimlerinin gösterildiğini görmekteyiz:

Madde	Köken bilgisi	Tanım
باشا	Türkçeden me'hûz.	Paşa.
بُرْغُلُ	Türkçeden me'hûz.	Bulgur
أَخْيُونُ	Yunaniden mu'arreb.	Re'sû'l-ef'âdenilen bir nebât.
أَبِيلُ	Bu ikinci manasıyla Süryaniceden me'hûz olup lisan-ı mezkûrda asıl manası hazîn ve gam-nâktır.	1. Değnek, 'asâ. 2. Papaz, Hıristiyanların rûhânîre'îsi. – (أَبِيلُ (الأبيلين): 'inde'n-Nasârâ Hazret-i İsâ.

Tablo 30. Kamus-ı Arabî'de Arapçaya geçen bazı maddelerin köken bilgisi

Sözlükte bazı madde başlarının öz biçimlerini gösteren etimolojik açıklamalara başvurulmuştur:

Madde	Köken bilgisi	Tanım
جَزْنُ	"جزل"den mübdeldir.	İri veya tomruk odun. Sıfat gibi dahi kullanılır.
جَصْنٌ	"جدل"den mübdeldir.	cest ü çalak ve bahadır
جَلْمَجْ	Aslı "جلمج" olup, Mîm'i zaidedir.	Tıraş etmek.
بُرْهَانٌ	Kat' manası ifade eden (بره) filinden müştak olup ahirindeki Nûn'un zait olması akvâ-ı ihtimalattandır. (برهه) veya (برهرة) lafzından ihtikakına zâhib olanlar dahi vardır.	Delil, hüccet, beyine.

Tablo 31. Kamus-ı Arabî'de bazı maddelerin öz biçim bilgisi

2.9.8. Kullanım Bilgisi

Tüm sözlükler, sözcüğün bulunduğu bağlamda bir şekilde sınırlanmış sözcükleri veya sözcülerin anlamlarını işaretlemek için bir etiket setine sahiptir (Jackson 2016: 166).

Kamus-ı Arabî'de çeşitli alanları işaretleyen etiketlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu etiketler; maddenin kullanım sıklığı, bölgesel veya coğrafi farklılığı, teknik veya uzmanlık alanı, dilin ölçünlüğü ve kültürel seviye gibi alanların kullanım bağlamlarını göstermek için kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda bu etiketler açıklanmaktadır:

Kullanım alanı	Etiket veya etiketler
Kullanım sıklığı	Lügat-i nâdire, nadiren, nâdirü'l-isti'mâl, Ekseriyyâ.
Bölgesel veya coğrafi farklılık	Mağrip'te müstameldir. Mağrip lüğatinde, Mısır ve Mağrip lüğatinde, Mısır lüğatinde, Yemen lüğatinde, Hicaz lüğatinde, Cezayir lügat-i 'âmiyyesinde.
Teknik veya	Tıpta, hendesede, sarfta, nahivde, riyâziyye ıstılahında, bedî'

uzmanlık alanı	ıstılahında, aruz ıstılahında, hadis ıstılahında.
Dilin ölçünlüğü	Lügat-i ʿâmiyyede müstameldir, Lügat-i müvellede.
Kültürel seviye	Beyne'l-ʿavâm müstameldir, beyne'l-ʿavâm.

Tablo 32. Kamus-ı Arabî'de kullanım bilgisi verilışı

2.9.9. Örnek

Sözlüklerde örnek cümlesi veri tabanının önemli bileşenlerindedir. Onun görevi, sözlükte kaydedilen dil birimlerinin canlandırılmasını sağlamaktır (Atkins ve Rundell 2008: 452).

İki dilli sözlüklerde örnekler, tanımda verilen bilgileri destekleyip sözlük kullanıcısının dil birimlerini uygun ve doğru bir şekilde kullanmasına yardım etmektedir (Atkins ve Rundell 2008: 507).

Kamus-ı Arabî'de örnek cümleler tanımlar için tam cümle olarak kullanılmıştır. Örnek cümleler tanımdan ya da tanım maddelerinden sonra yay ayrıç içerisinde verilmiştir:

Madde	Tanım	Örnek
أَبْلٌ	Devesi çoğalmak	(أبل الرجل)

Tablo 33. "أبل" maddesinin örneği

Örnek cümleler, yapı açısından çeşitlilik göstermektedir. Bazı örnekler geleneksel Arapça dil kitaplarında ve sözlüklerde kullanıldığı gibi aktarılmış, diğerlerinin ise meşhur sözler, şiirler, ayet ve hadislerden olduğu tespit edilmiştir:

Madde	Tanım	Örnek	Örnek türü
باطلٌ	Hak olmayan, haksız.	" قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبَدِّئُ الْبَاطِلَ وَمَا يُعِيدُ "	Kuran ayeti.
بَطْنَةٌ	Karın dolgunluğu, çok yiyiş, imtilâ	(يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِيَّاكُمْ وَالْبِطْنَةَ فَإِنَّهَا مَكْسَلَةٌ) (عن الصلاة مفسدة للجسد مورثة للسقم)	Hz. Ömer'in meşhur bir sözü.

Tablo 34. Kamus-ı Arabî'de hadis ve ayetlerin örnek olarak kullanımı

Sözlükte kullanılan bazı örnek cümlelerin Türkçeye çevirisi ve Türkçede kullanımı gösterilmiştir:

Madde	Tanım	Örnek	Örneğin Türkçeye çevirisi
يُغَدَّ	Pek uzun görünmek.	"بعدت عليهم الشقة" - (بعدت) - (لا تبعد)	Yol onlara pek uzun göründü. - Öl! eksik ol! - Ölme! Yaşa! Eksik olma!

Tablo 35. Kamus-ı Arabî'de bazı maddelerin örnekleri Türkçeye aktarılması

2.9.10. Sözlük İçi Gönderim

Sözlükte gönderim, sözlüğün çeşitli bileşenleri arasında bağlantı kurmak için kullanılan sözlük bilimsel bir araçtır (Gouws vd. 2012: 17).

Sözlük içi gönderimlerin hangi sözlük maddelerinde yapılacağı ile ilgili bir kural, bir sınırlama yoktur. Fakat sözlük içi gönderimlerin yapıldığı yerlere bakıldığında sözlük hazırlayıcılarının şu sebeplerden gönderim yapma ihtiyacını hissettikleri söylenebilir: Farklı imlalara sahip sözcüklerden birinin yeğlenmesi gereği düşüncesi, ilgili sözlük maddesinin tanımını tam olarak yapabilme kaygısı, sözlük maddelerinin tanımı için kullanılacak alandan tasarruf etme düşüncesi, kullanıcıların sözlükle ilgili beklentilerini karşılama kaygısı, dilin yapısına uymayan bazı sözlük maddeleri ile ilgili olumsuz düşünceler ve yabancı sözcükler yerine kullanılabilir sözcükleri yaygınlaştırma düşüncesi (Çetinkaya 2017: 97).

Sözlüklerde sözlük içi gönderim belirli kısaltmaları ya da simgeleri kullanarak sunulur. Kamus-i Arabî'de sözlük içi gönderim "nazar oluna" anlamına gelen (.ن = n.) kısaltması kullanılarak verilmiştir. Bu gönderim bir tek maddede kısaltma kullanılmadan sunulmuştur:

Madde	Gönderim
أَكْلِيلٌ	["كل" maddesine nazar oluna.]

Tablo 36. "إكليل" maddesinde kısaltma kullanılmadan sözlük içi gönderim

Sözlükte bir önceki maddeye gönderim yapmak için “*Yukarıya n.*”, “*madde-i anifeye n.*” ve “*Fıkra-ı anifeye n.*” ifadeleri kullanılmıştır.

Bir alt maddeden madde başına gönderim yapmak için “*Re's-i mâddeye n.*” ve bir maddeden başka bir maddeye “*X maddeye n.*” formülü uygulanmıştır, örneğin:

Madde	Tanım	Gönderim
آتِي	1. Garip. 2. Birdenbire zuhur eden sel.	("أتو")maddesine n.).
أزب	Şehadet parmağıyla orta parmağın arası.	(Re's-i maddeye de n.).

Tablo 37. Kamus-ı Arabî’de bazı maddelerde kısaltma kullanarak sözlük içi gönderim

Sonuç

Bu çalışmada Şemseddin Sami'nin hazırladığı *Kamus-ı Arabî: Arapçadan Türkçeye Mükemmel Bir Lügat Kitabı* adlı eser tanıtılmaya ve modern sözlük bilimi ilkeleri açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Kamus-ı Arabî, Kamus-ı Türkî’de olduğu gibi bu alanda getirdiği yeniliklerle Arapça-Türkçe sözlükçülük çalışmalarında bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu sözlükte uygulanan ve Şemseddin Sami'nin tarz-ı cedit olarak nitelendirdiği sistem, modern sözlük bilimi kriterlerine büyük ölçüde uymaktadır. Bu çalışmada bu kriterler ele alınarak Kamus Arabî bağlamında açıklanmıştır.

Kamus-ı Arabî Arapça-Türkçe iki dilli bir sözlüktür. Madde başları sıralamasında alfabetik sistemi ve alt maddeler için taklip (çekim) sistemini benimsemiştir.

Kaynak olarak Fîruzabâdî'nin el-Kamus'u ve ona yapılan tercümelerin yanı sıra o döneme kadar yazılan sözlüklerden yararlanılmıştır.

Sözlükteki madde türleri Arapçanın yapısal özellikleri göz önünde bulundurularak çeşitlilik göstermektedir.

Kamus-ı Arabî'de maddeler düzenlenirken dil bilgisel kategorilere önem verilmiştir. Hemen hemen her maddenin mastarı, geçmiş ve şimdiki zaman çekimleri, bazen de dişili, çoğulu ve ikiligi çekimlenerek madde yanında sunulmuştur.

Maddelerin tanımında eş anlamlılık, zıt anlamlılık, alt anlamlılık, karşılaştırma ve işlevsellik tanım türleri kullanılmıştır.

Sözlükte iki dilli sözlüklerde olması gerektiği gibi maddelerin köken bilgisine gerektiği kadar yer verilmiştir. Yabancı dillerden Arapçaya giren sözcüklerin kökeni ve bazı Arapça sözcüklerinin öz biçimleri gösterilmiştir.

Sözlükte örnekler genelde kısa tutulmuştur. Kullanılan örnekler ayetlerden, hadislerden ve günlük konuşmalardan olup tam cümle olarak verilmiştir.

Maddeler arasında sözlük içi gönderim teknikleri yerden tasarruf etmek ve maddeler arasında bağlantıları göstermek için kullanılmıştır.

Kaynaklar

Aslan, Ezgi (2015). "Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri)". *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 119-135.

Atkins, Beryl ve Michael Rundell (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.

Çetinkaya, Bayram (2017). "Sözlük İçi Göndermeler ve Sözlüğün İşlevi". *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 93-103.

el-Karahisari, Ahteri Mustafa Musliheddin (2017). *Ahterî-i Kebir*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

el-Vani, Mehmet b. Mustafa (2014). *Vankulu Lüğati*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Gouws, Rufus ve DJ Prinsloo (2012). "Cross-Referencing as a Lexicographic Device". *Lexikos*, S. 8, s. 18-36.

Hartmann, Reinhard ve Gregory James (1998). *Dictionary of Lexicography*. London, New York: Routledge.

Jackson, Howard (2016). *Sözlükbilime Giriş*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Landau, Sidney I. (1989). *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography / Sidney I. Landau*. Cambridge: Cambridge University Press.

Levend, Ağâh Sırrı (2010). *Şemseddin Sami*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Omar, Ahmad Mukhtar (2009). *Sina'at al-mu'jam al-hadith*. Kahire: 'Alam al-Kutub.

Şahin, Hatice (2004). "Farsçadan Türkçeye Bir Sözlük Cami'ü'l-Fürs". *EJOS*, C. 7, S. 16, s. 1-11.

Şemseddin Sami (1315). "Kamus-ı Türkî ve Kamus-ı Arabî". *Servet-i Fünun*, S. 462, s. 306-308.

Svensén, Bo (1993). *Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-making*. Çev: John Sykes and Kerstin Schofield, New York: Oxford University Press.

Yavuzarslan, Paşa (2017). "Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 44, s. 186-202.

Yong, Heming ve Jing Peng (2007). *Bilingual Lexicography from A Communicative Perspective*. Philadelphia: John Benjamins Pub.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to introduce the dictionary (Kamus-ı Arabî: complementary dictionary from Arabic to Turkish) by Şemseddin Sami throughout, dictionary sources, type of dictionary, choice of headwords in the dictionary, and the types of headwords. This study discusses the dictionary in terms of microstructure and the information it contains, such as orthography, pronunciation, grammar, and gender information.

The study also examines information on the meaning of the microstructure. Such as the definition and the techniques used in it, like sameness or similarity of meaning (synonymy), oppositeness of meaning (antonym), 'kind of' (hyponymy), and functionality. In addition to the etymological information of the headword, usage information, examples, and references within the dictionary.

This study defines the dictionary according to the concepts of modern lexicography, and its applications used by Şemseddin Sami during the preparation of this dictionary to test new patterns used by the dictionary's author who played an important role in lexical studies in Turkey.

This study reaches the following results:

The Arabic dictionary of Şemseddin Sami is an important example of the updates in the methods of preparing dictionaries that Sami carried out and applied in this dictionary and other dictionaries, such as the (Kamus-ı Türkî) and the (Kamus-ı Fransevî). These methods mainly aimed at moving from traditional methods of preparing dictionaries to modern methods that provide dictionary users easy access for the entries.

This study introduces and examines the book (Kamus-ı Arabî prepared by Şemseddin Sami: Kamus-ı Arabî: complementary dictionary from Arabic to Turkish) in terms of modern lexicography.

Like the (Kamus-ı Türkî), the (Kamus-ı Arabî) is a turning point in Arabic-Turkish lexicography studies with the innovations it brought in this field. The system Sami uses in this dictionary, which he describes as a new method in dictionary-making, largely complies with the criteria of modern lexicography. In this study, these criteria are discussed and explained in the context of Kamus-ı Arabî.

Kamus-ı Arabî is a bilingual Arabic-Turkish dictionary. It has used the alphabetical arrangement for headwords and the Derivation arrangement for subheadings.

Lisān al-'Arab (the tongue of the Arabs) by Ibn Manzur, Arabic-French Dictionary by A. B. Kazimirski, Al-Kamus of Fîruzabâdî and its translations used as sources in Kamus-ı Arabî.

The types of headwords and the arrangements in the dictionary vary according to the structural features of Arabic.

In Kamus-ı Arabî, Şemseddin Sami gave importance to the grammatical categories when arranging articles. The infinitive, past, and present tenses of almost every headword. Sometimes feminine, plural, and duality are presented alongside the headword.

In the definition of headwords, types of synonym, contrast, sub-meaning, comparison, and functionality were also used in this study.

In the dictionary, as it should be in bilingual dictionaries, the etymological information of the headwords is there to explain the words that entered into Arabic from foreign languages and the basic forms of some Arabic words.

In the dictionary, Şemseddin Sami kept examples generally short. He took them from verses, hadiths, and daily conversations and introduced them as full sentences.

In-dictionary cross-reference methods between items have been used to save space and show connections between items.